

SZIKSZAI MÁRIA

AZ ANTROPOLÓGIAI JELEN MŰHELYTITKAI 4.

Terepnapló, Máramaros (folytatás)

■ A jódi templom megtekintése után megálltunk a falu néprajzi múzeumánál – legalábbis ezt hirdeti magáról a templomtól nem messze levő egyik telek. Bementünk az udvarra. Egy helyi népviseletbe öltözött, hatvan év körüli asszony fogadott. Elmondta, hogy ő a tulajdonosa a múzeumnak, amelyet beléptidíj fejében lehet megnézni. A telken két hagyományos faház áll, mindkettőt hagyományos paraszti háznak rendezték be.

A telken a kender megmunkálását kívánják bemutatni. Az asszony lépésről lépésre elmondta a kender termesztésétől kezdve a feldolgozásának lépéseit, miközben megmutatta az egyes fázisokat, míg végül eljutottunk a második házban álló szövőszékhez. Itt leült, és bemutatta a szövőszék működését. Az első ház kisebb, a második ház valamivel nagyobb, ennek szobájában működik a szövőszék. A szövőszék össze van kötve a bölcsővel, erre az asszony külön felhívta a figyelmünket: miközben az anya dolgozott a szövőszéken, a gépezet ringatta a bölcsőt. Ennek a szobának a berendezése is a helyi paraszti világot mutatja be, az előtér azonban kisbolként működik: itt állították ki a látogatók által megvásárolható tárgyakat, textíliákat. Az asszony folyamatosan beszél: érezni, hogy egy betanult szöveget mond el. Néha megszakítom, kérdezek. Például, hogy ez a telek az ő családjáé volt-e. Nem az ő családjuké volt, válaszolja, hanem megvásárolták egy idős asszonytól, aki a benne levő régiségekkel együtt adta el nekik. A bemutatott anyag egy további része a saját háztartásukból származik, másik részét megvásárolták a faluban. Tehát tudatosan állították össze a gyűjteményt, gondoltam, és valószínűleg nem véletlen az sem, hogy a világörökség részévé lett templom közelében vásárolták meg a gyűjteményhez a telket és házat.

A nagyobbik házban álló tárgyak megtekintése után kifele indultam, amikor észrevettem a falon egy bekeretezett írást. Az asszony már a ház külső részében volt, amikor elkezdtem olvasgatni a szöveget. Néhány latin kifejezés mellett magyar szavakat fedeztem fel a nehezen olvasható szövegben, és az évszám mellett is határozottan magyar nevek voltak. A szöveg egy magyar nyelvű irat, talán adásvételi szerződés lehet. Megkérdeztem az asszonyt az iratról. Azt válaszolta, hogy valami régi irat, nem tudják, miről szól, a ház padlásán találták, és mivel az évszám régi, ezért értékesnek vélték, és kiállították. Az irat datálva van, 1787. február 28-án keltezték. Mondtam az asszonynak, hogy ez egy magyar nyelvű szöveg, ám az asszony erre már nem válaszolt, hanem megfordult, és kiment a másik helyiségbe. Még pár percig álltam a szöveg előtt, pró-

báltam elolvasni az üveg alatt nem igazán látszó sorokat, ám a fényviszonyok miatt csak itt-ott egy-egy szót tudtam felismerni az üvegezés alatt. Közben újabb látogatók érkeztek, és az asszony újra elkezdte a bemutatóját.

Úgy tűnt, hogy a múzeumnak rendszeresen vannak látogatói. Az elhelyezése is szerencsés: azon az úton van, amelyen meg lehet közelíteni a világörökség részévé vált helyi fatemplomot. A turisták nyilván elsősorban a fatemplomot keresik, de közülük bizonyára sokan megállnak a falumúzeum előtt is, ezért a belépődíj és a szuvenírek eladása itt több jövedelemmel kecsegtethet, mint egy nem ennyire forgalmas faluban álló múzeumé. A család láthatóan azok közé a talpraesett parasztemberek közé tartozik, akik megérezték az idők szelét, és ki tudták használni a lehetőségeket, ez esetben a kulturális örökségük monetizálását: megvásároltak egy régi telket, rajta régi házakkal, ezekben régi tárgyakkal, hozzávásároltak további régiségeket, és élővé teszik a bemutatást azzal, hogy a saját gyerekkoruk történeteire hivatkoznak közben.

Hazafele menet arra gondoltam, hogy ez a jódi múzeum közelebb áll a skanzenhez, mint magához a klasszikus múzeumhoz, még akkor is, ha nem egy egész falu maga a múzeum, hanem csak két ház egy telken. Ez a két ház azonban az eredeti helyén van, a (nagyjából) eredeti berendezésével. Sőt talán még a skanzennél is skanzenebb, hiszen nem egy muzeológus mutatja be az anyagot a látogatóknak, hanem egy helybéli személy, aki saját maga is itt szocializálódott, és használta azokat a tárgyakat és technikákat. A hátránya nyilván ugyanabból fakad, amiből az előnye is: hogy egy helybéli személy kezeli és mutatja be az anyagot, akinek hiányzik a muzeológusi, néprajzi szakképzettsége, ezért a bemutatás kizárólag csak a bennszülött szempontjából tud a látogatókhoz szólni. Nem ismeri a tágabb kontextust, amelyben el lehetne helyezni azt a tudást, amellyel ő bír, és mivel ezt nem ismeri, némán hátat is fordít a kényelmetlen kérdéseknek. Hiányzik a szakképzettsége a tárgyak kezelését, konzerválását illetően is. És végül: nem tudtam szabadulni attól a gondolattól, hogy mindez színjáték. Kezdve azzal, hogy egy népviseletbe öltözött asszony tessékkel be minket, majd az, ahogyan az asszony odamegy és bemutatja az egyes munkafázisokat, kezébe veszi a köteg kendert, és úgy tesz, mintha megmunkálná, vagy ahogyan percekig dolgozik a szövőszéken, és nem utolsósorban az, ahogyan elmeséli, hogy ők még ebben nőttek fel, ám közben hallatszík, végig hallatszík a hangjából az, hogy már ezerszer elmondta ezt a szöveget, eljátszotta a szerepet... És most nekünk is előadja az előadását, mint egy fáradt színész. Magát a népi kultúrát adja elő ez az asszony az érdeklődőknek. Pontosabban azt, amit ő annak tart. És mi megfizetjük ezt az illúziót, pont, mint egy színházban: belépődíj fejében nézzük meg az előadást, csodáljuk meg a díszletezést, majd elindulunk kifelé, mert már érkezik a következő érdeklődő csoport, és újra elindul az előadás.

Negyedik nap Sajómező (Poienile Izei)

■ Az előző két helyszínhez képest itt teljesen más hangulat fogadott. Az előző két helyszínen egymást érték az érdeklődő turisták, és volt, ahol erre felkészülve belépődíjat kértek, illetve a templom külső terében szuveníreket árusítottak. Itt nincsenek turisták, nincsenek szuvenírek, nincs belépődíj, nincs tömeg, nincs közlekedés, még járókelők sem nagyon voltak láthatók a faluban – ahogy szokott lenni déli órában egy átlagos kis faluban. A fatemplom itt is egy domb tetején, egy temető közepén áll, kőhajításra egy másik, nagy és modern templomtól. Egy keveset nézelődtünk a temetőben, míg mozgást láttunk az új templom udvarán. Egy férfi volt az, mintha az udvaron végzett volna munkákat. Átkiáltottunk, és megkérdeztük, hogy vajon ki tudná kinyitni a fatemplomot. Éppen ő, válaszolta, majd elment a kulcs után. A két templom között kis csermely szalad végig, a csermelyen keresztül egy fedett fahidat építettek – így átjárhatóvá vált a két telek. Ezen át érkezett a kulcsos emberünk.

Bent a templomban a már ismert technikával, a perspektíva mellőzésével megfestett jelenetek sokasága fogadott. Ennek a templomnak a festője ismeretlen, feltételezések szerint egy helyi festő festhette ki 1794-ben. A festő megjelenítette a falon a megbízói nevét, majd azok nevét, akik a pénzt adták a munkára... de a sajátját nem. A népi kultúra legtöbbször távol maradt attól, ami a magasművészetben a reneszánsz után annyira elterjedt, nevezetesen, hogy a művészek szignálják a műveiket. A népi kultúrában a szerző neve a legkevésbé volt fontos. Itt a mesterek többnyire névtelenek maradtak, jó esetben egy-egy fennmaradt szerződés segíthet a kutatóknak, ám néhol, mint itt is, a későbbi kutatások nem tudták feltárni a mester nevét.

A sajómezői templomban különösen jól megmaradtak a pokoljelenetek. A nagy jelenet jobb sarkában egy száját nagyra tátó szörny látható, amint épp elnyeli a vétkezők egy részét, míg a többi vétkezővel az ördögök bánnak el, ezeket egy-egy kisebb jelenetben részletezi a festő. Van, amelyiket azonnal felismerni, mint a nyelvtől felakasztott hazug embert – ő még Bosch festményein is megjelenik. A többi kis jelenet a bűn fogalmát a lokális világ konkrét hétköznapjaiból meríti. Látunk például egy földön fekvő embert, akinek a hasán szántanak az ördögök – neki az a bűne, hogy átszántott a szomszédja területére. A nem becsületes cipész fenekébe szeget ver egy ördög, a lusta ember egy ágyban fekszik, az ágyán egy ördög ül, és hegedül neki, a molnár nyakába akasztották a malomkövet – és így tovább. A keresztény moralitás és a lokális kultúra találkozása történik meg itt ezeken a falakon. A falu népe, beleértve a cipészt, a molnárt, a kovácsot, a lusta embert, mind elment a templomba vasárnap, és ott szembesült azzal, hogy mi vár rá, ha nem becsületes.

A kedvencem azonban ebben a templomban a híres *Noli me tangere* jelenet lett – az a jelenet, amelyen Mária Magdolna először találkozik a feltámadt Krisztussal, és Krisztus nem engedi, hogy megérintse őt. A jelenet a magasművészet egyik igen kedvelt témája, és a sajómezői festőt sem hagyta hidegen. Ám nála a *Noli me tangere* nem az egyetlen jelenete a képnek, amelyen szerepel.

Mint a már megtekintett templomok esetében, itt is elválasztó sávok határolják az egyes jeleneteket, ám itt nem florális minta, hanem geometriai mintázat, többnyire hullámos vonalak futnak körbe. Nos, ennek az egységnek, amelyen a *Noli me tangere*-jelenet is látható, tulajdonképpen két jelenete van: egyik lennebb látszik, mintha a nézőhöz közelebb lenne, a másik meg az egység felső részében, mintha a nézőtől távolabb történe. A közelebbi jelenetben a Krisztus sírjához látogató három asszonyt látjuk, amint az angyal fogadja őket, és felemelt kézzel áll szembe velük, valószínűleg tájékoztatja őket a történekről. Az alsó és a felső jelenet között zöld dombok húzódnak meg. A felső, távoli jelenetben Mária Magdolna és Jézus találkozik. Ebben a jelenetben a szereplők csak derékig látszanak – mintha a dombok mögött állnának, és mintha ez is erősítené a zöld dombok által már valamelyest biztosított perspektívát. Az eddigi templomokhoz képest ez a kép a leginkább perspektivikus.

A fatemplom megtekintése után a kísérőnk egy óriási kulccsal zárta be annak ajtaját. A kőhajításnyira álló nagy templomra pillantottam. Megkérdeztem, hogy vajon azt megnézhetnénk-e. Szívesen vállalkozott arra, hogy megmutatja azt is.

Az új templomot a nyolcvanas évek vége fele kezdték el építeni. Bent máramarosi csergékkel borított padok vannak, és szőttesek a képek körül. Csergéket és szőtteseket már a fatemplomokban is láttunk: egy-egy ikont a fatemplomokban is szőttessel díszítettek, és ahol voltak padok, ott csergével borították azokat. A kijárat fele haladva a bal oldali falon két falfestményen ismerős arcokat fedeztem fel. Közelebb mentem: igen, valóban ismerős arcok voltak: az ortodox egyház jelenlegi elöljáróinak teljes alakos képe néz le a szemlélőre. Az alakok mellé odaírták a nevüket és a funkciójukat is: a pátriárka, érsek, püspök, püspöki helynök, akik ennek a régi-

ónak az előjárói. Ez a megoldás, hogy a jelenlegi előjárókat megjelenítsék a templom falán, a nyugati egyházaknál nem szokás, ám a romániai ortodox templomokban eléggé elterjedt. A benti térben, a kijárat előtti jobb oldalon a kísérlők megmutatott egy sírhelyet: a templom egyik korábbi lelkészének a sírja. Ő kezdte volt el a templom építtetését, és 1989 tavaszán az építőtelenen egy balesetben halt meg: az építkezésen hátrafele tolató autó ütötte el. A közösség akkor úgy döntött, hogy a sírhelyének a templomban kell lennie. Nagyon élénken élt ez az 1989-es esemény a gondnok emlékezetében: megrendülve, szemeit törölgetve mesélte a történetet, mi pedig meghatódva hallgattunk.

Kifele jövet kicsit letértünk a templom fele vezető útról, és besétáltunk a temetőbe. A temető gondozatlan – akárcsak a jödi. Szinte minden síron és sírok között nagyra nőtt a fű. A fűvet sem vágják, de más jele is alig van a gondozásnak. A kísérlő egy sváb szemével nézegette mindezt, és csóválta a fejét: náluk ez elképzelhetetlen lenne.¹

Ötödik nap

Felsővisó

■ Délelőtt a városka központi utcáin sétáltunk végig, bementünk a helyi piacra, néhány boltba, a templomokba. Hogy ráérezzünk egy picit a hely jellegzetességeire, érdemes egy pillantást vetni a demográfiai adatokra. Visón 1941-ben 6266 görögkatolikus, 4605 római katolikus, 378 református, 270 ortodox és 112 evangélikus személy élt. Ugyanebben az évben 5082 román, 5755 magyar, 2355 német, 2271 zsidó, 423 ukrán, 15 cigány, 3 szlovák személy lakott Felsővisón.²

1992-ben a számok már így módosultak: 12 793 ortodox, 2659 római katolikus, 225 görögkatolikus, 111 református, 10 evangélikus személy lakott a településen. Ugyanebben az évben 13 026 román, 668 magyar, 1737 német, 457 ukrán, 43 cigány, 6 zsidó, 2 szerb lakost számláltak.³

Tíz év alatt, 2011-re a számok így alakultak: 11 951 ortodox, 1351 római katolikus, 374 görögkatolikus, 49 pünkösdistá, 46 református, 29 baptista, 64 adventista személy élt a városban, 24-en a Jehova tanúi közösséghez tartoztak, 14 személy egyéb felekezetet jelölt meg, és 5 személy felekezeten kívülinek és ateistának mondta magát. Etnikai összetétel: 12 776 román, 387 magyar, 606 német, 52 roma és 92 személy egyéb etnikumúnak vallotta magát.⁴

Nos, ebben az etnikailag és vallásilag ennyire színes kis városkában voltunk. Előbb a katolikus templomba mentünk be. Tudtam, hogy a 20. század közepén németül is miséztek a visói katolikus templomban, és az ott szolgáló katolikus lelkészeknek jó volt németül is tudnia. Tyukodi Mihály egyik paptársa 1963. december 23-i levelében arra kérte Mihályt, hogy adjon neki kölcsön egy német nyelvű misekönyvet, amit ő, Mihály nem használ, mivel épp Visóra helyezték.⁵ A templom a 20. század elején épült neogótikus stílusban, ma műemlék templom, Szent Joákim és Anna tiszteletére szentelték. A katolikusok száma 80 év alatt egyharmadára csökkent – ez nem teljesen a természetes népességcsökkentés eredménye, hanem nagymértékben az elvándorlásé. Úgy áll a templom az utca forga-

tagában, mint egy darab múlt, amely mind kevésbé kötődik a körülötte zajló világhoz.

Átmentünk az út túlsó oldalára, és visszafele sétáltunk. Ezen az oldalon egy sétálóutcát próbáltak kialakítani, egyik oldalon padokkal. A posta épületén ott van az egyik legismertebb online bolt logója, de előtte egy padra pár ruhadarabot tettek ki, mellette a földön sorban használt cipők sorakoztak – és végül egy óriási táskás nő, aki mindezt árusította, mint egy utcai ambuláns *second hand* boltban. Épp tárgyalt egy vásárlóval, ebből is látszott, hogy nem érdektelen az áruja. Elég volt végignézni a városon, és látszott, hogy legtöbben szerény körülmények között élnek.

A sétálóutcán voltunk tehát. Bár a padok között kötelezően van egy-egy szemetesláda, amelyeket szemmel láthatóan a padokkal együtt szereltek fel, az utcák szemetesek voltak, tele vannak cigarettacsikkal és eldobott papírdarabokkal. Szinte feleselt egymásnak ez a két látvány: a rengeteg szemeteskosár és a rengeteg szemét. Egy kis bolt elé értünk, amelynek a *Modern* nevet adták, és amely előtt egy próbababára csillogó, piros alkalmi ruhát adtak. A ruha mögött és fölött a máramarosi viselethez illő kendők lógtak. Hasonló kendők számos más boltban is ott vannak – láthatóan kelendő áru ebben a régióban. Tovább sétáltunk. A Kincstár épületét is igen régen nem újították fel: a bejárat fölött szinte egyáltalán nincs már vakolat, mind lehullott már, sőt a bejárat fölött levő teraszról is hullnak már darabok... Miközben rendszeresen látni igen drága autókat az utakon, a legtöbb út és közterület lehangoló állapotban volt.

Megérkeztünk a helyi görögkatolikus templomhoz. Valaki épp imádkozott, amikor bementünk, és utánunk is jött valaki imádkozni. A késő délelőtti órában arra járók betértek egy rövid imára. Mi közben nézegettük a templomot. A templom új, 1993–1995 között építették, fából készült. A falakon a festmények mellett számos textília látható. A keleti rítusú templomban jól elfér a nyugati rítusúak két kedvelt szentje. A templom előterében egy Páduai Szent Antal-szobor látható, és a szobor körül néhány márványtábla, amelyen a hívek a köszönetüket fejezik ki román nyelven. A hét tábla körül csak háromra írtak évszámot, ezeken 2008 és 2009-es évek szerepelnek. Név nincs a táblákon, egyikre viszont írtak betűket, valószínűleg egy név kezdőbetűit. A Szent Antal-szobortól nem messze egy Szent Ritát ábrázoló festmény van. A kép alatt, még ugyanabban a keretben olvasható egy román nyelvű ima Szent Ritához. Az ima első részében megfogalmazzák, hogy ez a szent a különösen kétségbeesett helyzetekben hivatott segíteni. Ezt olvasva újra szétnéztem. A Szent Rita-kép nem a templom eredeti falfestményei közé tartozik, hanem utólag erősítették az előtérben a fal faburkolatára. A kép alatt három köszönetet mondó márványtábla látható, évszám vagy név egyiken sincs. Úgy tűnik, mintha a benti, eredetileg elképzelt falfestményeken ábrázolt szentek mellé egy idő után szükségesnek mutatkozott két további szent: Páduai Antal szobra, amely hasonló változatait a katolikus templomokban szoktuk viszontlátni, és Szent Rita képe, akinek a kultusza ugyancsak elterjedt a szomszédos katolikus vidékeken is, pl. a szatmári svábok is számontartják a májusi ünnepét, és imádkozzák a kilencedét. Mindketten utólag kerültek ide, mindketten a bejáratnál vannak, és akik napközben imádkozni betérnek, e szentek előtt imádkoznak. Mintha két kultusztípus lenne:

a benti, a hivatalos, és a kinti, a hétköznapi. Egy fiatal nő és egy gyerek jött éppen befele, amikor mi kifele indultunk. Ők is az előtérben álltak meg.

A templomból kilépve a napsütötte utcára úgy tűnt, hogy elviselhetetlen a hőség. Ebédidő volt már. A városkában az összbenyomás vegyes volt: miközben nyüzsögnek az emberek az utcán, zajlik az élet, mintha minden apró részlet mögött ott rejtőzne a 40–50 évvel ezelőtti időszak. Mintha egy régi város képét látnánk, gondoltam, amelynek színeit itt-ott feljavították azok, akik kétségbeesetten vágynak valami újra – de nem újat alkottak, hanem csak a régit foltozgatják. Ez a hangulata itt minden nyilvános szférának, minden utcának, boltnak, piacnak, a közlekedésnek, a postahivatal épületének... mindennek. Sütött a nap, nyüzsögött az élet, mégis egy picit szomorú volt ez a világ.

Hatodik nap

■ Vissza Nagykárolyba. Nem siettünk, ezért ezúttal az északi utat választottam, a Máramarossziget–Avasfelsőfalu–Szatmárnémeti útvonalat. Másnap következett számomra a hazautazás. Kolozsváron az Untold fesztivál zajlott, de már az utolsó nap.

■ JEGYZETEK

1. A sváb temetőkről lásd Szikszai Mária: *Az antropológiai jelen műhelytitkai 1. Terepnapló, Szatmár*. Korunk 2021. 12. sz. 94–99.
2. Forrás: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. <https://varga.adatbank.transindex.ro/index.php?tel=fels%F5vis%F3&megye=0&x=0&y=0&pg=2> (2021. augusztus 23.)
3. Forrás: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. <https://varga.adatbank.transindex.ro/index.php?tel=fels%F5vis%F3&megye=0&x=0&y=0&pg=2> (2021. augusztus 23.)
4. Forrás: <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/felsviso/1742> (2021. augusztus 23.)
5. Erről lásd Szikszai Mária: *Levelek egy letűnt világból. A mindennapok dokumentálása a 20. század papíralapú kultúrájában*. EME Kiadó, Kvár, 2021. I. 149.

